

УДК 343.13

С.В. СЛІНЬКО, докт. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У РУСЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне переслідування, реформування кримінального судочинства, незалежність судді, європейська конвенція з прав людини

Реформування кримінального процесу, підготовка нового Кримінально-процесуального кодексу України ставить питання щодо здійснення форми кримінального судочинства, визначення повноважень судді, суб'єктів, які мають державно владні повноваження, удосконалення правового статусу сторін, забезпечення гарантій прав і свобод людини та громадянина на підставі отриманих фактичних даних, що повинні бути закріплені як докази, забезпечення прокурорського нагляду та судового контролю під час тимчасового обмеження процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, підслідного.

Посилення впливу державної влади на невідворотність покарання за скоєний злочин, швидке, повне розкриття злочину, викриття винних та забезпечення встановленого правового порядку будується таким чином, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до кримінальної відповідальності і жоден невинний не був покараний.

Ідеї радикальних змін та реформування кримінального процесу в бік демократизації були визначено у концепції про вдосконалення судівництва. Зміст концепції полягає в тому, щоб змінити чинне кримінально процесуальне законодавство відповідно до європейських стандартів, а саме – забезпечити верховенство права на всіх стадіях кримінального процесу. Головним завданням концепції є утвердження судової влади як самостійної гілки влади; дійсність закріплених у кримінальному процесі

принципів змагальності та диспозитивності; захист приватних прав та конституційних свобод у кримінальному судочинстві; незалежність судді, прокурора, слідчого, органу дізнання від законодавчої та виконавчої влади; виконання обов'язків, які встановлені процесуальним статусом правоохоронних органів у КПК України.

З кримінально-правового законодавства повинні бути виключені рудименти звинувачувальної ролі суду. Виходячи з цих положень треба встановити заборону:

- на порушення кримінальної справи суддею;
- на направлення копії обвинувального висновку суддею – копію повинен надавати обвинуваченому державний обвинувач;
- виключити із кримінального кодексу України ст.ст.246, 249-1, 281 про повернення кримінальної справи на додаткове досудове провадження;
- на процесуальну діяльність судді з самостійного пошуку доказів;
- проведення допиту підсудного суддею – це повинні робити незалежні сторони кримінального процесу;
- на обов'язковість проведення судового слідства, якщо державний обвинувач відмовляється від підтримки обвинувачення.

Незважаючи на те, що проблемам процесуальної європейської інтеграції приділялося значна увага з боку О.М. Бандурки, Ю.М. Грошевого, П.А. Лупинської, О.В. Капліної, В.В. Назарова, С.М. Стахівського та інших провідних учених, у процесі розробки кримінально-процесуального законодавства виникають певні труднощі.

Окремі положення законодавства, на які вказується Л.М. Лобойко, у проекті нового КПК України не відповідають цілям кримінального процесу, навіть суперечать йому. Так, автори проекту КПК України вказують на внесення оперативно-розшукової діяльності у контекст закону, що не припустимо з точки зору форми та змісту кримінального процесу [1]. Вказані положення визначили мету та надали теоретичне підґрунтя даної статті.

Мета кримінального процесу – це об’ємне поняття. Вона залежить від конкретного завдання встановлення обставин злочину, викриття винної особи. Розкриття злочину, а так само констатація відсутності злочину – це не особливі процесуальні функції, а можливі результати здійснення однієї функції дослідження обставин справи.

Кримінальний процес України був побудований на засадах обвинувального напрямку, і корінні зміни в період реформування торкнулися лише стадії судового розгляду.

Не торкнулися зміни загальних положень стадії досудового слідства, де залишалася функція кримінального переслідування, яка відображає не змагальні засади кримінального процесу, а його обвинувальні положення.

Реформування кримінального процесу передбачає побудову процесу на засадах змагальності та диспозитивності. Це означає, по-перше, розподіл функціонального призначення сторін у кримінальному процесі, по-друге, персоніфікацію функції кримінального переслідування.

Вихідні положення змагальності у кримінальному процесі повинні включати в себе:

- диференціацію форми кримінального судочинства;
- судовий контроль та прокурорський нагляд на всіх стадіях кримінального процесу;
- виключення обвинувального ухилу з боку судді, прокурора, слідчого, органу дізнання;
- визначення критеріїв джерел доказів та доказів у кримінальному процесі;
- розширення прав та свобод осіб зі збирання, подання доказів слідчому, прокурору, судді;
- удосконалення змагальних засад на досудових стадіях;
- посилення ролі судового контролю та прокурорського нагляду;
- побудова судового провадження на підставі загальних положень Європейської конвенції з прав людини.

Європейська конвенція з прав людини у ст.ст.3, 5 визначає обов’язків характер здійс-

нення кримінального розслідування за фактом скоєння злочину, встановлення особи. При цьому право на свободу та особисту недоторканність повинно визначатися на підставі презумпції невинуватості, з огляду повноти доказів, їх допустимості та обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі. Правова допомога адвоката є основною умовою по захисту. Окрім цього, право на правову допомогу повинно включати обов’язок держави забезпечити послуги адвоката за кошти держави. Справедливість буде досягнута там, де кримінальне переслідування, обвинувачення і захист, правова допомога матимуть рівне становище. Процесуальну нерівність треба виключити з обвинувального ухилу. Прикладом може бути ситуація, коли висновок експерта є обвинувальним, але він суперечить матеріалам кримінальної справи, коли адвокат позбавлений права ознайомлення з матеріалами справи та ін.

Кримінальне переслідування покладає тягар доказування на обвинуваченого, а не на слідчого, прокурора, суддю. Не можна змішувати свідчення проти себе і докази, які встановлені під час розслідування. Виходячи з цих положень обвинувальний вирок не може будуватися тільки на свідченнях підслідного. Водночас кримінальний процес не має певних гарантій, які могли забезпечити можливість припущення окремих фактів або спрямованої обвинувальної вимоги пояснити конкретні обставини. Ці положення кримінального процесу зафіксовані у ст.62 Конституції України яка визначає, що презумпція невинуватості має виражатися і в заявах сторін, які виступають у разі судового процесу, і в діях судді під час судового розгляду, і в ставленні до особи підстав для проголошення виправдувального вироку.

Суттєвим положенням будь-якого процесу є незалежність судді. Суддя повинен бути незалежним від впливу будь-яких обставин, які можуть зумовлювати виникнення справжньої упередженості стосовно підслідного. Кримінальне переслідування сучасного процесу не

має механізму захисту судді від неналежного впливу, визначення обставин, які можуть зумовити упередженості, достатності підозри, яка формулюється на підставі обвинувального висновку, підтримання державним обвинувачем обвинувачення. Тому важливо, щоб судове провадження було побудоване виходячи з критеріїв Європейської конвенції з прав людини, яка передбачає розгляд справи до встановлення обставин злочину.

Прикладом може бути розгляд справи Європейським судом «Коннорс проти Сполученого Королівства». Рішення суду від 09.10.2003 року роз'яснює положення англійської правової системи кримінально-процесуального права з точки зору фактичних обставин злочину та правової поведінки особи, яка перебуває під судом. Суддя в обвинувальному вирокі враховує, що кримінальне покарання переслідує подвійну мету: з одного боку – це покарання за скоєний злочин, з іншого – стримування від вчинення нових злочинів.

Європейський суд дійшов висновку, що у суспільстві, де основним правовим положенням є принцип верховенства права характер обвинувачення та суворість покарання за скоєний злочин повинні виходити бути рівним [2, с.23–28].

Наступним положенням реформування кримінального процесу треба визначити, виходячи з критеріїв джерел доказів та процесуальних доказів. У кримінальний процес України у 2001 р. було внесено суттєві зміни. Вони встановили новий процесуальний підхід до оцінки фактичних даних, які отримані оперативно-розшуковим шляхом. Треба сказати, що законодавством встановлена тільки процедура отримання процесуального дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів, а не їх процесуальне провадження та закріплення як доказів. Згідно ст.65 КПК України, докази встановлені у законі та не можуть бути розширені.

Статті 187, 187-1 КПК України встановлюють процедуру отримання санкції судді на проведення оперативно-розшукових заходів,

зняття інформації з каналів зв'язку, прослуховування телефонних та інших розмов. Це оперативно-розшукова дія, за допомогою якої встановлюються обставини злочину. Не можна говорити, що вона є процесуальною та слідчою дією, як на це вказує К.О. Чаплинський [3, с.19].

Закон України про оперативно-розшукову діяльність допомагає викрити злочин, але процесуально визначити його обставини, закріпити сліди злочину можна тільки на підставі кримінально-процесуального законодавства. Оперативні підрозділи мають право надати слідчому, прокурору матеріали, в яких зазначені обставини злочину, але процесуально закріпити їх має повноваження тільки слідчий. Він повинен скласти постанову згідно ст.130 КПК України та визнати фактичні дані, які вказані в оперативних матеріалах як докази. Суддя повинен під час судового провадження або погодитися або скасувати процесуальне рішення слідчого про визнання фактичних даних, як доказів.

На наш погляд, використання і застосування непроцесуальних засобів і методів у кримінальній справі перебуває поза процесуальною діяльністю.

О.П. Гуляєв вважає, що вирішальне значення під час проведення оперативно-розшукової діяльності має положення про те, що мета розшуку – це ціль встановлення об'єктивної істини. Розшук є засобом, який забезпечує викривання особи, що скоїла злочин. За допомогою розшуку, на його думку, можна дійти кінцевих цілей процесу [4, с.28-32].

Ми не підтримуємо цю точку зору, тому що розшук не є процесуальною функцією в тому значенні, яке надане цьому поняттю у визначенні О.П. Гуляєва. Проведення оперативно-розшукової діяльності, як свідчить практика, приводить до численних порушень кримінального процесу, якщо відносно особи орган дізнання проводить кримінальне переслідування.

Аналіз 120 матеріалів кримінальних справ, які були порушені на підставі проведення оперативно-розшукової діяльності свідчать,

що у 35 % кримінальна справа була закрита під час досудового провадження через відсутність ознак злочину за п.2 ст.6 КПК України. 25 % кримінальних справ були закриті суддею під час попереднього розгляду кримінальної справи. 15 % кримінальних справ було повернено суддею для провадження додаткового досудового слідства. Таким чином, тільки по 25 % кримінальних справ суддя постановив обвинувальний вирок.

На підтримку нашої думки можна навести рішення Європейського суду від 15.05.2007 р. «Расмсагаї проти Нідерландів». Пункт 340 зазначеного рішення вказує, що державний департамент карного розшуку повинен усунути неприємні відчуття від браку незалежності і безсторонності підрозділу... Суд вважає, що беручи до уваги контекст, у якому вжито слово «доведено», прокурор – державний обвинувач повинен мати на увазі не питання доведення вини обвинуваченого, а питання достатності в матеріалах кримінальної справи доказів, які би давали підстави для постанови судом вироку [2, с.40–43].

Стаття 257 КПК України вказує, що суддя повинен безпосередньо дослідити докази у справі. Підставами остаточного рішення у кримінальній справі є юридичні факти – обставини, передбачені кримінально-процесуальним законом. Ці обставини встановлюються лише одним шляхом – шляхом доведення. Тому терміни «дослідження обставин справи», «доведення» і «дослідження доказів» можуть розглядатися як синоніми. Структуру функціонального доведення треба встановити, виходячи з процесу пізнання. Щоб пізнати окремі сторони факту, необхідно досліджувати окремо кожну властивість, причини і наслідки.

М.С. Строгович відокремлює такі компоненти доведення: виявлення доказів; процесуальне закріплення доказів; перевірка доказів; оцінка доказів [1, с.122].

Перший з перелічених компонентів краще назвати розшуком із виявлення доказів. По-перше, цим підкреслюється активність органу

дівання, слідчого, прокурора в доведенні складу злочину. По-друге, розшук сам по собі, навіть якщо він не приводить до встановлених доказів, є об'єктом процесуальної регламентації. По-третє, безрезультативність розшуку може за певних умов мати істотне правове значення для подальшої побудови версії.

Докази вважаються виявленими, якщо вони процесуально закріплені та відповідають положенням допустимості, відносимості. При цьому, у разі отримання доказів повинні бути встановлені процесуальні гарантії шляхом прокурорського нагляду та судового контролю під час тимчасового обмеження прав і свобод людини та громадянина.

Процесуальні гарантії треба класифікувати наступним чином:

- право на свободу та особисту недоторканність;
- право на судовий захист та забезпечення законного вироку суду;
- право на невтручання в особисте життя;
- право на отримання матеріальної шкоди, яка заподіяна органами досудового розслідування та не законним вироком суду.

Ці положення визначені у КПК України та рішеннях Європейського суду з прав людини.

Висновок полягає в тому, що реформування кримінального процесу України не може проводитися без урахування процесуальних помилок інших країн. Новий Кримінально-процесуальний кодекс України повинен відповідати загальним положенням світового процесуального досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / Строгович М. С. - М. : Юридат НКЮ СССР, 1958. – 440 с.
2. Майбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Д. Майбрайд. - К. : К.І.С., 2010. – 576 с.
3. Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

юрид. наук / К. О. Чаплинський. - Дніпропетровськ, 2011. – 36 с.

4. Гуляев О. П. Следователь в уголовном

процессе / О. П. Гуляев. - М. : Юрид. лит., 1981. – 298 с.

Слінько С. В. Кримінальний процес у руслі Європейської конвенції з прав людини / С. В. Слінько // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 848–852 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11ccvzpl.pdf>

Розглянуто положення реформування кримінального судочинства в Україні на підставі Європейської інтеграції права. Увага приділяється незалежності судді від інших гілок влади під час постанови вироку. Розкриваються джерельні положення змагальності у кримінальному процесі, надаються теоретичні та практичні пропозиції щодо суттєвих змін стадії розслідування та судового розгляду кримінальних справ.

Слинько С.В. Криминальный процесс в русле Европейской конвенции по правам человека

Рассмотрены положения реформирования криминального судопроизводства в Украине на основании Европейской интеграции права. Внимание уделяется независимости судьи от других ветвей власти во время постановления приговора. Раскрываются источники положений состязательности в криминальном процессе, представляются теоретическое и практическое предложения об существенных изменениях стадии расследования и судебного разбирательства уголовных дел.

Slinko S.V. Criminal Process in the Tideway of the European Convention under Human Rights

Positions of reforming of criminal legal proceedings in Ukraine on the basis of the European integration of the right are considered. The attention is given to independence of the judge of other branches of the power during the sentence decision. Reveal source positions of competitiveness in criminal process, theoretical and practical offers on essential changes of a stage of investigation and proceeding of criminal cases are represented.